

ΧΡΙΣΤΙΝΑ Α. ΑΡΑΜΠΑΤΖΗ

Δημήτρης Χατζής:

Η μετάβαση  
από την παραδοσιακή  
στη σύγχρονη κοινωνία

δεύτερη έκδοση αναθεωρημένη

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΖΗΤΗ

ΧΡΙΣΤΙΝΑ Α. ΑΡΑΜΠΙΑΤΖΗ

Δημήτρης Χατζής:

Η μετάβαση  
από την παραδοσιακή  
στη σύγχρονη κοινωνία



δεύτερη έκδοση αναθεωρημένη

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΖΗΤΗ

ISBN 978-960-456-262-6

© Copyright, 2011, Εκδόσεις ΖΗΤΗ, Χριστίνα Α. Αραμπατζή  
Δεύτερη έκδοση αναθεωρημένη (πρώτη έκδοση: Θεσσαλονίκη 1990)

---

*Το παρόν έργο πνευματικής ιδιοκτησίας προστατεύεται κατά τις διατάξεις του ελληνικού νόμου (Ν.2121/1993 όπως έχει τροποποιηθεί και ισχύει σήμερα) και τις διεθνείς συμβάσεις περί πνευματικής ιδιοκτησίας. Απαγορεύεται απολύτως η άνευ γραπτής άδειας του εκδότη κατά οποιοδήποτε τρόπο ή μέσο αντιγραφή, φωτοανατύπωση και εν γένει αναπαραγωγή, εκμίσθωση ή δανεισμός, μετάφραση, διασκευή, αναμετάδοση στο κοινό σε οποιαδήποτε μορφή (ηλεκτρονική, μηχανική ή άλλη) και η εν γένει εκμετάλλευση του συνόλου ή μέρους του έργου.*

---

**Φωτοστοιχειοθεσία**

**Εκτύπωση**

**Βιβλιοδεσία**

**Π. ΖΗΤΗ & Σια ΟΕ**

18ο χλμ Θεσ/νίκης-Περαίας

Τ.Θ. 4171 • Περαία Θεσσαλονίκης • Τ.Κ. 570 19

Τηλ.: 2392.072.222 - Fax: 2392.072.229 • e-mail: info@ziti.gr



**www.ziti.gr**

**ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΟ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ - ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΔΙΑΘΕΣΗ:**

Αρμενοπούλου 27, 546 35 Θεσσαλονίκη

Τηλ.: 2310.203.720, Fax: 2310.211.305 • e-mail: sales@ziti.gr

**ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΟ ΑΘΗΝΩΝ - ΕΝΩΣΗ ΕΚΔΟΤΩΝ ΒΙΒΛΙΟΥ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ:**

Στοά του Βιβλίου (Πεσμαζόγλου 5), 105 64 Αθήνα • Τηλ.-Fax: 210.3211.097

**ΑΠΟΘΗΚΗ ΑΘΗΝΩΝ - ΠΩΛΗΣΗ ΧΟΝΔΡΙΚΗ:**

Ασκληπιού 60, 114 71 Αθήνα

Τηλ.-Fax: 210.3816.650 • e-mail: athina@ziti.gr

**ΗΛΕΚΤΡΟΝΙΚΟ ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΟ:** www.ziti.gr

# Περιεχόμενα

Εισαγωγή .....	7
----------------	---

## ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ

Εννοιολογικοί προσδιορισμοί .....	11
1. Ο λαϊκός πολιτισμός .....	11
2. Ο χρόνος και ο χώρος στον ελληνικό παραδοσιακό πολιτισμό.....	13
3. Ο σύγχρονος πολιτισμός – η σύγχρονη κοινωνία .....	17

## ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ

Η κοινωνία μέσα στο έργο του Δημήτρη Χατζή .....	19
1. Ο χώρος και ο χρόνος .....	19
2. Η έννοια της αλλαγής .....	20

## ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ

Η παρακμή της ελληνικής παραδοσιακής κοινωνίας .....	23
1. Τα οικονομικά χαρακτηριστικά της παραδοσιακής κοινωνίας .....	23
2. Δομές και θεσμοί στην παραδοσιακή κοινωνία του <i>τέλους της μικρής μας πόλης</i> του Δ. Χατζή .....	28

## ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΕΤΑΡΤΟ

Ο μετασχηματισμός της ελληνικής παραδοσιακής κοινωνίας .....	35
--	----

## ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΕΜΠΤΟ

Η σύγχρονη ελληνική κοινωνία .....	39
------------------------------------	----

1. Ο κόσμος του <i>διπλού βιβλίου</i> .....	39
---	----

2. Οι «ήρωες» του <i>διπλού βιβλίου</i> .....	48
---	----

Επίλογος .....	55
----------------	----

Βιβλιογραφία .....	59
--------------------	----

Ευρετήριο .....	63
-----------------	----

Λίγα λόγια για τη συγγραφέα .....	67
-----------------------------------	----

## Εισαγωγή

Ο Δημήτρης Χατζής είναι ένας από τους σημαντικούς εκπροσώπους της μεταπολεμικής μας πεζογραφίας. Ακολουθεί τη γραμμή της ελληνικής ηθογραφίας με καθαρά όμως ανανεωτικούς στόχους. Τόσο ως λογοτέχνης, όσο και ως πολιτικός διανοούμενος<sup>1</sup> καταγράφει τις αλλαγές και τις ανακατατάξεις στην ελληνική κοινωνία, ενώ ενδιαφέρεται για αναπροσανατολισμούς και αναζητήσεις που ανιχνεύονται στο έργο του και συνιστούν την ιδιαιτερότητά του.

Η ηθογραφία του δε χαρακτηρίζεται από τη ρομαντική «λαογραφική» διάθεση της γενιάς των ηθογράφων του 1880, αλλά από τον αντιρομαντισμό, το ρεαλισμό, όπως είχε πει κι ο ίδιος στην «εξομολόγησή<sup>2</sup>». Μέσα από τα διηγήματά του ξεπηδά η επαρχιακή κοινωνία του μεσοπολέμου καθώς και η μεταπολεμική, των οποίων όμως τα στοιχεία έχουν οικουμενικό χαρακτήρα και καθολική απήχηση. Εμβαθύνει στις περιπέτειες των ηρώων του, στην υπαρξιακή τους αγωνία, αναζητώντας τη συνάρτησή τους με τις οικονομικές και κοινωνικές συνθήκες σε μια διαδικασία δυναμική.

---

1. Παναγιώτης Νούτσος, «Δημήτρης Χατζής: Ο συγγραφέας της υπέρβασης», εφημ. *Το Βήμα*, 3 Αυγούστου 2000.

2. «Αντιρομαντισμός... μπορεί να είναι το κλειδί της τεχνικής μου, κι αν το αντίθετο του ρομαντισμού είναι ο ρεαλισμός, μπορεί κανείς σ' αυτό ν' αποδώσει τη σύζευξη αισθήματος και πραγματικότητας που η κριτική αναγνωρίζει πως υπάρχει στο έργο μου». Δημήτρης Χατζής, «Εξομολόγηση», περιοδικό *η λέξη*, 1981, σ. 425.

Οι ήρωές του δεν είναι στατικοί, αλλά εξελίσσονται. Πρόκειται για ανθρώπους οι οποίοι μέσα από μια διαλεκτική σχέση που έχει ως βασικές της συνιστώσες το κοινωνικό και οικονομικό περιβάλλον, αλλά και την ανθρώπινη φύση, αγωνίζονται να φτάσουν εκεί που ονειρεύτηκαν. Άνθρωποι απλοί, αλλά προβληματισμένοι ελπίζουν και βρίσκονται σε αέναη κίνηση, ψάχνοντας να βρουν τον προσανατολισμό τους μέσα από τις αντιξοότητες. Και σε αυτό βοηθούν οι ιδιαίτερες περιστάσεις που διαμορφώνονται στο πέρασμα από τη μια εποχή στην άλλη, από την παραδοσιακή δηλαδή στη σύγχρονη κοινωνία.

Στα κοινωνικά μεταίχμια, στο «τέλος» μιας εποχής και στο ξεκίνημα μιας άλλης έχει τοποθετήσει τους ήρωές του, εκεί όπου οι οικονομικές, ιδεολογικές και πολιτικές ανακατατάξεις συνθέτουν μια νέα τάξη πραγμάτων, στην οποία ο ανθρώπινος κόπος και πόνος για την επιβίωση αναδεικνύονται υπέρτατοι μέσα από συγκρούσεις και εσωτερικές αντιφάσεις. Εδώ, «στον αγώνα του ανθρώπου με τον εαυτό του, με το κοινωνικό περιβάλλον, με τις αδιάκοπες μεταβολές που παρατηρούνται στις οικονομικές συνθήκες της ζωής ή στις τύχες του πολέμου<sup>3</sup>» έχει επικεντρώσει την προσοχή του ο Δημήτρης Χατζής αλλά και το ενδιαφέρον του, προσπαθώντας να τον αποτυπώσει μέσα στην πεζογραφία του.

Καλλιέργησε κυρίως το διήγημα με ιδιαίτερη προτίμηση στη διείσδυση στα ενδόμυχα της ανθρώπινης ψυχής. Οι ανησυχίες του συγγραφέα και οι ιδιαιτερότητές του κυριαρχούν σε όλο του το έργο από τη *Φωτιά* (1946) ως το *διπλό βιβλίο* (1976). Στη *Φωτιά*, το πρωτόλειο έργο του<sup>4</sup>, αναφέρεται στα γεγονότα της περιόδου 1943-1944. Το έργο του αυτό, «άρτιο μυθιστόρημα» το χαρακτήρισε ο Αυγέρης, που δημοσιεύθηκε το 1946, έχει ως θέμα του την Αντίσταση. Είναι ένα ιδιαίτερο έργο, καθώς περιγράφει τη δράση των αντάρτικων ομάδων στα βουνά της Ρούμελης με έναν ξεχωριστό τρόπο χάρη στο ρεαλιστικό του ύφος και την αλήθεια της ζωής που κλείνει μέσα του<sup>5</sup>. Η

3. Απόστολος Σαχίνης, «Νέοι πεζογράφοι», *Εστία*, Αθήνα, 1965, σ. 116.

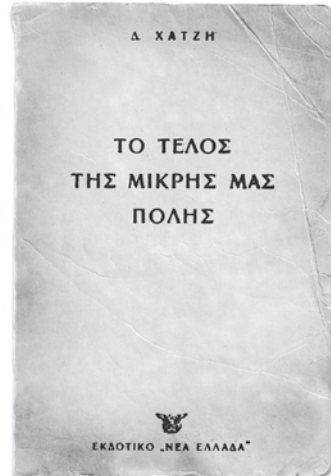
4. *Χρονολόγιο Δ. Χατζή (1913 -1981)*, περιοδικό *Διαβάζω*, τ. 180, 9-12-1987, σσ. 34-38.

5. Αυγέρης Μάρκος, *Έλληνες Λογοτέχνες*, 1966.

ίδια ψυχογραφική διάθεση διακρίνεται και στη *Θητεία (αγωνιστικά κείμενα 1940 -1950)*<sup>6</sup>, όπου όμως η συναισθηματική φόρτιση είναι πιο έντονη.

Στη συνέχεια, με το ενδιαφέρον του συγγραφέα στραμμένο στις ανακατατάξεις που είχαν αρχίσει στην παραδοσιακή κοινωνία, έχουμε *Το τέλος της μικρής μας πόλης*, μια συλλογή διηγημάτων που πρωτοδημοσιεύθηκε στη Ρουμανία το 1953, ενώ η πρώτη ολοκληρωμένη έκδοσή της στην Ελλάδα έγινε το 1963<sup>7</sup>. Στο προαναφερθέν έργο οι άνθρωποι, «χαρακτήρες πολύτροποι και αμφίσημοι<sup>8</sup>», αγωνίζονται να επιβιώσουν μέσα σε μια κοινωνία που φθίνει. Και καθώς η δράση τους είναι η συνισταμένη εξωτερικών και εσωτερικών παραγόντων αδυνατούν πολλές φορές να αποδεσμευτούν από την έως τότε ζωή τους, που κλονίζεται συγκρουόμενη με τον καινούριο κόσμο. Έτσι βιώνουν τη συντριβή της παρακμασμένης κοινωνίας τους, διατηρώντας ωστόσο την περηφάνεια και την αξιοπρέπιά τους. Όπως εξάλλου και ο ίδιος ο Χατζής έλεγε, ο κόσμος της *μικρής μας πόλης* ήταν «ένας κόσμος που πίστευε και δεν πίστευε», καθώς οι αλλαγές υπέσκαπταν το κοινωνικό οικοδόμημα.

Στο ίδιο μεταίχμιο αναφέρεται και το έργο *Ανυπεράσπιστοι* (1966), όπου διακρίνεται μια κλιμάκωση σε σχέση με τη διάλυση που έχει



*Το εξώφυλλο της Α' έκδοσης του τέλους της μικρής μας πόλης.*

6. «Χρονολόγιο» ό.π. σ. 35.

7. «Χρονολόγιο», ό.π., σ. 36.

8. Κι αυτό, γιατί όπως λ.χ. φαίνεται στο διήγημά του «Σαμπεθάι Καμπιλή», που «στη νίκη του εβραίου ηγέτη πάνω στο Γιοσέφ Ελιγιά ενυπάρχει η ήττα», έτσι συνέβαινε και στο συγκεκριμένο χαρακτήρα που αντιπροσώπευε ο Σαμπεθάι Καμπιλή, καθώς η δύναμή του είχε δεχτεί καιρίο πλήγμα. Βλ. Αλέξης Ζήρας, «Χρονικές, πολιτικές και γλωσσικές διαστάσεις στο έργο του Δημήτρη Χατζή», περιοδικό Διαβάζω, τ. 55, σ. 32.



επιφέρει το τέλος της μικρής μας πόλης και τον τρόπο δράσης των ανθρώπων, αφού οι *Ανυπεράσπιστοι* αποτελούν έναν κόσμο που «δεν πιστεύει, δεν έχει αυταπάτες, είναι χαμένος<sup>9</sup>». Στη συλλογή αυτή διηγημάτων γίνεται περισσότερο δραματική η ζωή του ανθρώπου που «ανυπεράσπιστος» μέσα στη σύγχρονη κοινωνία κάνει «μαύρη αγορά στα χρόνια της πείνας ή αγωνίζεται ως αντάρτης στο βουνό»<sup>10</sup>.

Ακολούθως, έχοντας πια ο Δημήτρης Χατζής επιστρέψει στην Ελλάδα, δημοσίευσε το 1976 το μυθιστόρημα *Το διπλό βιβλίο*. Το έργο αυτό, «αν και αμφιλεγόμενο από την κριτική», σύμφωνα με την ομολογία του συγγραφέα, «γνώρισε μεγάλη επιτυχία»<sup>11</sup>. Εδώ, παίρνοντας και ο ίδιος μέρος στη αφήγηση, δείγμα κι αυτό της ιδιότυπης γραφής του, συνομιλεί με τους ήρωές του, έχοντας ως αφορμή τη ζωή Ελλήνων εργατών στη Γερμανία. Το θέμα του αναφέρεται στον άνθρωπο της σύγχρονης βιομηχανικής κοινωνίας, όπως ήταν εκείνη της Γερμανίας, και στα προβλήματά του με προεκτάσεις στη νεοελληνική ιστορία, καταστάλαγμα απογοήτευσης για τη διάψευση των προσδοκιών, αλλά και ελπίδα για κάτι καινούριο.

Ανάμεσα στα τρία αυτά έργα που προαναφέρθηκαν είχε πει ο ίδιος ο Χατζής ότι υπήρχε μια αλληλουχία, μια υπόγεια σύνδεση, καθώς «από *Το τέλος της μικρής μας πόλης* περάσαμε στους *Ανυπεράσπιστους* και τέλος φθάσαμε στο *Διπλό βιβλίο*<sup>12</sup>». Αυτή η μετάβαση από τον κόσμο του ενός βιβλίου στον άλλο είναι η πορεία από έναν κόσμο που φθίνει προς έναν κόσμο νέο και ελπιδοφόρο, που προκύπτει μέσα από τη ρεαλιστική καταγραφή του κοινωνικού μετασχηματισμού και της κατάλυσης των παλιών δομών και θεσμών.

9. Δημήτρης Χατζής, «Η πίστη δεν είναι μία προσωπική υπόθεση» περιοδικό *Γράμματα και Τέχνες*, τ. 3, Μάρτιος 1982, σσ. 3-4.

10. Λίνου Πολίτη, *Ιστορία της Νέας Λογοτεχνίας*, Αθήνα, 1979<sup>2</sup>, σ. 347.

11. Δημήτρης Χατζής, «Εξομολόγηση», ό.π., σσ. 424, 425.

12. Δημήτρης Χατζής, «Όσο δημιουργούμε σ' έναν κόσμο που ισοπεδώνεται μόνο τόσο υπάρχουμε», περιοδικό *Διαβάζω*, τ. 5-6, 1976-77, σ. 42.

---

## Εννοιολογικοί προσδιορισμοί

### 1. Ο λαϊκός πολιτισμός

Ο νέος κόσμος που αναζητά ο Δημήτρης Χατζής μέσα από το έργο του είναι, σύμφωνα με τα όσα ο ίδιος υποστήριξε σε έρευνα του περιοδικού *Αντί* σχετικά με τη σημασία του «λαϊκού πολιτισμού»<sup>13</sup>, η «νέα σύνθεση» της συνείδησης του νεοελληνισμού που θα προέλθει από την αναγωγή της δικής του παράδοσης σε νεοελληνική ιδεολογία. Η παράδοση όμως αυτή, από την οποία θα προκύψει η νεοελληνική συνείδηση, η εθνική φυσιογνωμία του νεοελληνισμού, πρέπει να διαχωριστεί από τις δυο μεσαιωνικές παραδόσεις, τη λόγια με την επιτηδευμένη «ελληνικότητά της» και τη λαϊκή παράδοση με τη στασιμότητα και το συντηρητισμό της που χαρακτήριζε την κλειστή μεσαιωνική κοινότητα<sup>14</sup>.

Πριν προχωρήσουμε στη διερεύνηση του ζητήματος της παράδοσης στα έργα του Δημήτρη Χατζή είναι σκόπιμο να προσπαθήσουμε

---

13. Δημήτρη Χατζή, «Λαϊκός πολιτισμός – έρευνα», περιοδικό *Αντί*, τ. 48 (26/6/1976), σσ. 33-35.

14. Άντεια Φραντζή, «Δημήτρη Χατζή, «Ρεμβασμός του Δεκαπενταύγουστου»: Παρατηρήσεις πάνω σε μια μεταγραφή», *αφιέρωμα*, περιοδικό *Αντί*, τ. 180 (9/12/1987), σσ. 55-56.